

דף יד

'אין פוחתין משבע תעניות על הצבור...'. פירוש, אין לגזור אלא שבע ביחד, ולא יגזרו שלש ולכשיצטרפו יוסיפו ארבע. [אבל בענין אחר אין שייך לפרש 'אין פוחתין', שהרי אם נענו בפחות למה יוסיפו, ואם לא נענו ודאי ראוי לשוב ולהתענות]. וטעם הדבר, כי יש ענין בעצם קבלת התענית (כמו שלמדו לעיל ח: ממקרא שבדניאל), הלכך אמרו שראוי לקבל שבע (עפ"י חדושים ובאורים).

(ע"ב) 'שלחו ליה בני נינוה לרבי: כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא, היכי נעביד, כיחידים דמינן או כרבים דמינן... והלכתא בשומע תפלה'. דעת הרא"ש (בתשובה ד, י. מצוטטת בחלקה לעיל י) שלא אמרו בגמרא אלא בכגון נינוה – עיר אחת הצריכה לגשמים בחדשי הקיץ, אבל ארצות שלמות הצמאות לגשם, שואלות מטר בברכת השנים כדין הרבים ולא כיחידים. ורצה הרא"ש ז"ל לחדש להנהיג לשאול טל ומטר לאחר הפסח בספרד ואף באשכנז, ואולם לא הסכימו חבריו על ידו, וכן היא דעת שאר הפוסקים שאין חילוק בין עיר ואזור מסוים לארץ שלמה, אלא לעולם נידונים כיחידים לשאול ב'שומע תפלה' (כן כתבו הר"ף והרמב"ם בחיבורו. וע' גם בר"ן לעיל י ובשו"ת הרשב"א ח"א שעז ועוד). וכן נפסק בשלחן-ערוך (קיו, ב), אלא שבדיעבד אם שאל על הגשמים יש אומרים שאינו חוזר, ובפרט אם יש שם עצירת גשמים (ע' בית יוסף שם ורמ"א ושאר אחרונים).

ואולם יש פוסקים הסבורים שכל זה אמור במדינות הצריכות למטר בתקופת ניסן או תמוז בנוסף לימות הגשמים, אבל במדינות שימות הגשמים שלהם חלים בחלק השני של השנה, מהפסח ועד החג, וימות החמה שלהם מהחג ועד הפסח – בכגון זה לא דיברו הפוסקים הראשונים, ולא ידעו לשאול בברכת השנים בחורף שלהם ולהמנע מלשאול בקיץ שלהם, שהרי אין לך דבר תמוז יותר לשקר בתפילתו ולהפוך בקשתם מצרכיהם, והרי התפילה נקבעת לפי דרכי אותה מדינה. ואין זה נחשב שינוי ממטבע, אדרבה, הלא הם שואלים בימות החורף שלהם ונמנעים מלשאול בקיץ שלהם (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"א כא וח"ג צא. וע"ש שלענין מעשה לא רצה להורות לשאול בחורף שלהם אלא בהצטרפות פוסק מפורסם. ואולם לענין שלא לשאול בקיץ שלהם – החליט הדבר למעשה. וראה עוד פריסת היריעה שם בח"ט קמח – תשובת בן המחבר, האריך לחזק פסק אביו). אולם המנהג הרווח כיום אצל האשכנזים באותן מדינות, לשאול ולהזכיר כבארץ ישראל (וע"ע בחדושי הנצי"ב לעיל י; שו"ת דברי אהרן גולדמן); מנחת יצחק ח"ו קעא, ובמובא לעיל י ממנהג אנשי עדן).

'היו לו שני פתחים – פותח אחד ונועל אחד. היה לו אצטבא כנגד פתחו – פותח כדרכו ואינו חושש'. רש"י מפרש פותח כדרכו בשני. והרמב"ם (תעניות ג, ז) כתב: בחמישי. ופירש הלחם-משנה דעתו, בחנות שיש בה שני פתחים שהצריכו לפתוח אחד ולנועל אחד אף בחמישי, בזה אמרו שאם היה בה אצטבא פותח את שניהם כדרכו ואינו חושש.

'אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון...'. פירוש, בהשתטחות על פניו ממש, אבל אין בכלל זה הטיה על הצד, וכמו שאנו נוהגים (עפ"י מגילה כב; או"ח קלא).

'הא לכל דבריהן זה וזה שוין'. הרש"ש כתב שטעות נפלה כאן, והיה כתוב בראשי תבות 'לכ"ד' כלומר לעשרים וארבע ברכות, ופתחו המדפיסים בטעות (וכן צדד השפת-אמת. ומה שתמה על רש"י, ע' בגליונות קהלות יעקב שהגיה ברש"י 'דאיתנייהו' במקום 'דליתנהו').

ג. אין הבוגרת (הראויה לינשא) רשאה (פרשו התוס': חייבת) לנוול את עצמה בימי אבל אביה, אבל נערה אינה בכלל זה שעדיין אינה עומדת להנשא. ופירשו לענין כיחול (העינים) ופירכוס (השער. רש"י). והוא הדין לתכבוסת הבגדים. ומכאן ששאר אבלים אסורים בתכבוסת כל שבעה (רב חסדא). וכן אסורים האבלים בסיכה כל שהוא. ואם להעביר את הזוהמא מותר.

דפים יג – יד

טו. א. תפילת תענית – היכן היא נאמרת בתפילה, ביחיד ובש"ץ?
ב. מה בין שלש תעניות ראשונות שבית דין גוזרים על הציבור, לשלש אמצעיות, ומה בין אמצעיות לאחרונות – לענין איסורי התענית, סדר התפילה, החייבים והפטורים מן התענית?
א. תפילת תענית ('ענגו') ליחיד; רב יהודה אמר: אומרה ברכה לעצמה בין גואל לרופא (וכן אמר רב שמואל בר ססרטאי. וכן אמר רב חייא בר אשי אמר רב). ואולם רב יצחק (/ יוסף) ורב ששת אמרו: אומרה בתוך ברכת 'שומע תפלה'. וכן אמר רב אשי בשם רבי ינאי בן רבי ישמעאל. וכן הסיקו בגמרא להלכה. שליה ציבור, לדברי הכל אומרה ברכה לעצמה בין גואל לרופא.
א. אין חילוק בין תענית יחיד ובין יחיד המתפלל עם הציבור בתענית ציבור (רא"ש וראב"ה. וע' גם בשבת כד).
ב. לא אמר 'ענגו' במקומו – אומר קודם עקירת רגלים בלא ברכה. לא נזכר עד שעקר רגליו – אין מחזירים אותו להתפלל.

ב. כאמור למעלה, בשלש תעניות הראשונות שבית דין גוזרים על הציבור, אוכלים ושותים משחשכה ואין נוהגים בהן כל חמשת העינויים אלא אכילה ושתיה בלבד, ואילו בשלש אמצעיות אוכלים ושותים מבעוד יום ואסורים בכל חמשת העינויים מהלילה, ואסורים בעשיית מלאכה ביום. שבע תעניות האחרונות יתרות עליהן שבאלו מתריעים בשופר ומוציאים את התיבה לרחובה של עיר, ונועלים את החנויות וכדלהלן. הסיקו בגמרא שאין אומרים כ"ד ברכות בציבור אלא בתעניות אחרונות, לא בראשונות ולא באמצעיות (עפי רש"י).

יש סוברים שאין הדבר ברור, ולרב אשי אומרים כ"ד ברכות באמצעיות. ועוד צדדו הראשונים האם היתה תפילת נעילה באמצעיות וי"א אף בראשונות (ער"ן רפ"ד ועוד).
עוברות ומניקות; הסיק רב אשי בישוב שלש הברייתות (כפרש"י ותוס') שמתענות באמצעיות ולא בראשונות (הקלות) ולא באחרונות (המרוכות).
חילוקים נוספים בין התעניות הללו, לענין אנשי משמר ובית אב, כמבואר להלן טו.

דף יד

טז. א. במה מתריעים וכמה?
ב. באלו צועקים ולא מתריעים?
ג. האם בית דין מרבים לגזור תעניות יתר על השנויים במשנתנו?
ד. נעילת החנויות בשבע תעניות אחרונות – כיצד?
ה. מיעוט בבנין, בנטיעה ובשאיילת שלום – כיצד?
ו. האם אדם חשוב רשאי ליפול על פניו ולחגור שק?

- א. ההתרעה המוזכרת במשנתנו שהיא נוהגת בשבע תעניות אחרונות – בשופר [סימן לדבר – ירחו, שישראל נענו בתקיעתם בשופר]. על כל ברכה – תרועה, וכל תרועה יש בה שלש קולות (תקיעה תרועה תקיעה), והרי לשש הברכות (הנוספות בתענית על תפלת י"ח), שמונה עשרה התרעות. ואולם בפירוש 'מריעין' שאמרו על שאר פורעניות, נחלקו רב יהודה ורב יהודה ב"ר שמואל בר שילת, האם בשופרות או בצעקה בפה, שאומרים 'עננו אבינו עננו...'/, וכבר נחלקו תנאים בדבר.
- א. כתב הראב"ד ועוד, שמלבד התרעות בשופר בברכות, היו מוסיפים להריע בסוף התפילה. וכן דעת רבנו חננאל שיש להאריך בתרעות כמה שרוצים. וכך מנהג כל ישראל (הערוך 'תרע' א). ובדעת הרמב"ם כתבו שאין מריעים אלא על סדר הברכות (ע' בראשונים כאן; שו"ת מהר"ם חלאוה עב; 'שעורים לזכר א"מ' ח"א עמ' קצט).
- ב. במקדש היו תוקעים בתעניות בשתי חצוצרות, ובצדיהן שני שופרות (כמבואר בראש השנה כו-כו). ג. יש סוברים שבגבולין אפשר מן הדין בחצוצרות ואין צריך שופר דוקא אלא שנהגו בשופרות (ע' בראשונים כ"ה כו; רמב"ם ומגיד משנה ריש הלכות תעניות. וע"ע באריכות בחדושי הגר"ר בנגיס ח"ב סא).
- ד. האחרונים נתנו טעמים שונים לכך שאין נוהגים בתקיעות בתעניות בזמן הזה (ע' בקרבן נתנאל פ"ג דראש השנה; מגן אברהם; אגרות משה או"ח ח"ב יג).
- ה. נחלקו הראשונים על התרעות אחרות שנוכרו במשנה, האם הכוונה לצעקה ב'עננו' (כן נראית דעת רש"י והראב"ד), או בכל מקום שאין מבואר שההתרעה בפה הכוונה לשופר (כן נקטו הרמב"ן והר"ן, וכן כתבו בדעת הרמב"ם. וע"ע בשו"ת רשב"ש קעג).
- הרמב"ן מפרש שבתעניות ראשונות שאין שם תקיעה בשופר, היו אומרים 'עננו' [למ"ד].
- ו. יש מפרשים 'עננו' – תפלת תענית הנאמרת בתוך התפילה, ואומרים אותה כל הציבור בקול לאחר שגומרה החזן (מובא בערוך 'תרע' א). ורש"י דחה פירוש זה.
- ז. מבואר בסוגיא שאם מריעים בשופר, שוב אין צורך בצעקה בפה. לא נתפרש אם מצות צעקה מוטלת על כל יחיד ויחיד לצעוק בקול, או די בכך שיש כמה אנשים שיצעקו, בדומה לשופר. ושמה הש"ץ מוציא גם בזה. לכאורה 'עננו' לאו דוקא אלא כל לשון של תפילה שפיר דמי (חדושים ובאורים).
- ב. בפורעניות כגון חיכוך (= שחין, מהסוג הקל. ע' ב"ק פ:) חגב זבוב וצירעה ויתושין ושילוח נחשים ועקרבים – לא היו מתריעים (בשופר) אלא צועקים. דין התרעה כשבת – יתבאר אי"ה להלן יט.
- ג. על עצירת גשמים אין מתענים יותר מהשנוי במשנתנו, מפני שיצא זמנה של רביעה [אבל היחידים חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן, כפי ששנינו במשנה]. על שאר מיני פורעניות נחלקו בדבר תנאים; לדברי רשב"ג, וכן שנו בברייתא נוספת, מתענים והולכים עד שיענו מן השמים. וכן סבר רבי יהודה נשיאה. ואילו לדברי רבי אין גוזרים יותר, שאין מטריחים את הציבור יותר מדאי. וכן נקט רבי אמי.
- ד. נועלים את החנויות בשבע תעניות אחרונות, אבל מטים (= פותחים בהטיה, ולא בגלוי ממש) עם חשכה – בשני. ובחמישי – פותחים (לגמרי) כל היום מפני כבוד השבת. היו לו שני פתחים, פותח אחד ונועל

אחד. היתה לו אצטבא (מקום מוגבה) כנגד פתחו – פותח כדרכו ואינו חושש (שגם כשהיא פתוחה אינו נראה לרבים כל כך. לרש"י, פותח אף בשני כדרכו. ולהרמב"ם – דוקא בחמשי, ואעפ"י שיש לה שני פתחים. לח"מ).

חנויות שאינן של דברי מאכל – סגורות לגמרי (כן מסיק בספר גבורת ארי, ומובא במשנ"ב תקעה סקי"ח).

ה. עברו אלו ולא נענו, ממעטים במשא ומתן ובבנין של שמחה [זה הבונה בית חתנות לבנו], ובנטיעה של שמחה [זה הנוטע אבוורנקי של מלכים – אילן גדול המיסך ומצל והמלך מטייל תחתיו], ובשאיילת שלום – החברים אין שאילת שלום ביניהם. עמי הארץ ששואלים – מחזירים להם בשפה רפה ובכבוד ראש. והם מתעטפים ויושבים כאבלים וכמנוודים, כבני אדם הנוזפים למקום, עד שירחמו עליהם מן השמים.

ו. אמר רבי אלעזר: אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו [בהשטחתו ארצה. ע' מגילה כב] אלא אם כן נענה כיהושע בן נון...; אין אדם חשוב רשאי להגור שק אלא אם כן נענה כיהורם בן אחאב... להלכה נקטו הפוסקים שאין איסור לאדם חשוב ליפול על פניו כשמתפלל בביתו, או אף כשמתפלל עם הציבור אך אינו מתפלל על הציבור, או כשכל הציבור נופל עמו על פניו. וכן בפילה שהיא רק הטיית פנים וכיסוי הראש אין איסור בכל אופן (עפ"י או"ח קלא, ח ומשנ"ב).

יז. מקומות הצריכים לגשם בתקופת תמוז, כיצד הם נוהגים בשאיילת הגשמים?

רבי הורה לבני נינוה שהם צריכים לגשמים אפילו בתקופת תמוז, לשאול מטר ב'שומע תפלה' כשאר בקשות של יחיד. ואילו רבי יהודה סבר שכל מקום ומקום שואל בברכת השנים כפי צרכיו, הכל לפי השנים ולפי המקומות ולפי הזמן. וכן פסק רב נחמן, אבל רב ששת פסק לשאול ב'שומע תפלה'. וכן מסקנת ההלכה.

דעת הרא"ש שארצות שלמות הצריכות למטר – שואלות בברכת השנים, ושאר פוסקים חולקים. אך יש אומרים שבמדינות שעונות הקיץ והחורף שלהם מהופכות מבראש ישראלי ובבבל – שואלים מטר בחורף שלהם, לאחר הפסח.

פרק שני; דף טו

יח. א. סדר תעניות אחרונות כיצד?

ב. כיצד נוהגים אנשי משמר ואנשי בית אב בתעניות שגוזרים על הציבור?

א. סדר תעניות אחרונות, כיצד? – מוציאים את התיבה (עם ספר התורה בתוכה. ערי"ף, רמב"ם תעניות ד, א; חדושים ובאורים, שעורים לזכר א"מ ח"ב עמ' כה) לרחובה של עיר, ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נותן בראשו. הזקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושין: אחינו, לא נאמר באנשי נינוה וירא אלקים את שקם ואת תעניתם אלא וירא אלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה... (וראה עוד להלן פירוט המעשים).

מורידים לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם – כדי שיהא לבו שלם בתפלה, ואומר לפניהם